

Szendiné Orvos Erzsébet

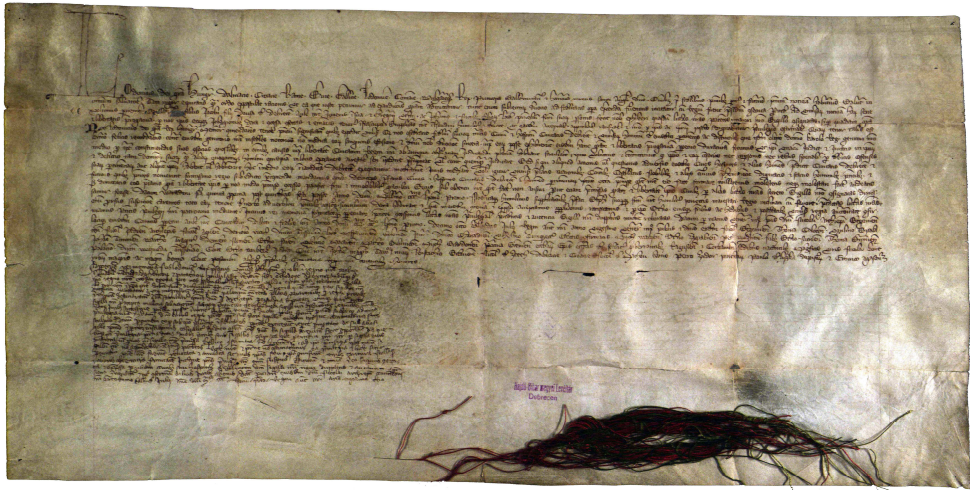
**„Domus senatoria”, avagy városvezetés
Debrecenben 1361-től 1693-ig**

A magisztrátusi jegyzőkönyvek bejegyzései szerint Debrecen városát már a 16. században a főbíró és a tanács képviselte a legkülönbözőbb fórumok előtt. A magyar városfejlődés egyedi útját járta: jogilag ugyan mezőváros volt, gyakorlatilag azonban a szabad királyi városok bíraskodási és igazgatási jogaival élt. 1555-től a szultán khász-birtokaként mindhárom országrész uralkodójának adózik, de lassan elszakadva saját földesurától, függetleníti magát. A 17. század elejére az ország földrajzilag jelentéktelen pontján, ahol sem vár nem volt, sem folyó, a Tiszántúl legnagyobb városává válik. Hogyan alakult ki Debrecen nagyfokú önállósága, széleskörű igazgatási és igazságszolgáltatási autonómiája a 17. század végére? Milyen feladatai voltak a város vezetőinek, és hol székelt a debreceni magisztrátus? Ezekre a kérdésekre ad választ ez a tanulmány.

Városi kiváltságok

Debrecen városát a források először a 13. században említik, de nagyfokú önállóságának kialakulását már **1361-től** számíthatjuk.¹ **I. Lajos** király már ekkor biztosította számára azt a jogot, hogy maga ítélkezhesen saját polgárai felett. Ez a jog nem tekinthető ritkaságnak, a többi település is élt vele. A kiváltság jelentősége abban rejlik, hogy Debrecen esetében ez a jog mindenre kiterjedő volt. A bíró és az esküdtek minden debreceni lakos minden peres ügyében ítélkezhettek. Voltaképpen teljes polgári szabadságot biztosított, hiszen debreceni polgár fölött többé nem gyakorolt semmilyen rendi testület vagy személyiség semmiféle joghatóságot. Ezt az oklevelet a király 1364-ben megerősítette, s éppen ez hívja fel a figyelmet nagy jelentőségére. Debrecen lényegében 1361-től kezdve önállóan szabályozta belső életének rendjét, maga alakította ki szervezeti rendszerét.

¹ MNL HBML XV.21. Meo 7.

1. kép. I. Lajos 1361. évi oklevele.²

Debrecen második jelentős kiváltságlevele **1405-ből** való.³ A Debreceni család fiágon való kihalása után a város visszakért a király, Zsigmond tulajdonába, aki még ebben az évben szabad királyi jogot adományozott a városnak. Az oklevél lényegében felruházta Debrecent mindazokkal a jogokkal, melyeket Buda városa élvezett. Megkapta a **bíróválasztás jogát**, és a megfellebbezett ügyekben a királyi tárnokmesterhez fordulhatott. Jogot nyert többek között arra is, hogy a várost fallal vegye körül, bár ezzel sohasem élt, mégis fejlődésének ez is egyik bizonyítéka. Vezetői önálló, független és rendkívül kiterjedt bíraskodási és ítélet-végrehajtási jogot kaptak.

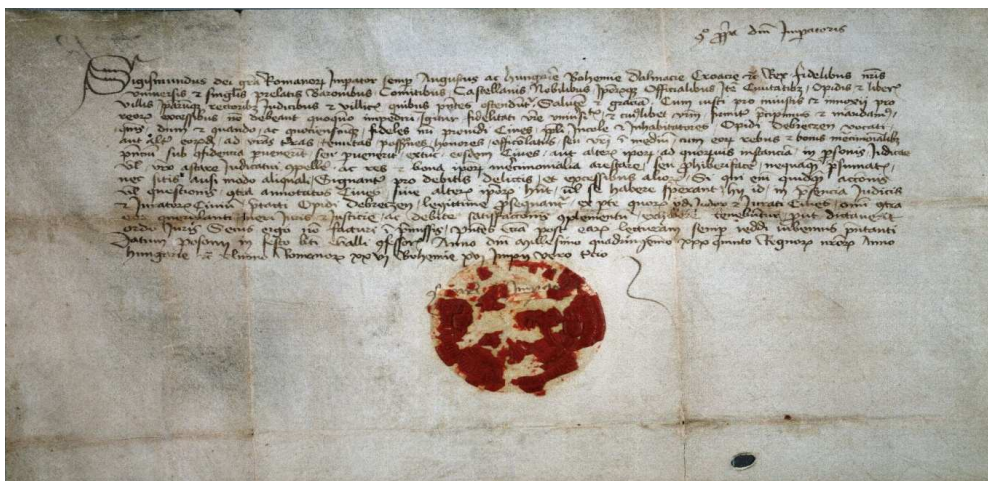
2. kép. Zsigmond 1405. évi oklevele.⁴

² Ld. az előző jegyzetet.

³ MNL HBML XV.21. Mco 8.

⁴ Ld. az előző jegyzetet.

Zsigmond azonban 1410-ben elzálogosította a várost Lazarevics Istvánnak. Ezzel a szabad királyi városi kiváltság megszűnt, Debrecen ismét magánföldesurak tulajdonába került. Önálló bíróválasztási jogát azonban később is megtartotta, sőt a megválasztott bíró bemutatási kötelezettségétől is eltekintettek urai. Zálogba adása után a többi mezővároshoz hasonlóan fejlődött, de ettől kezdve egymás után nyerte el a mind nagyobb jelentőségű kiváltságleveleket, hiszen a város egyre gazdagodó polgársága minden alkalmat megragadott kiváltságainak kiszélesítéséhez. 1419-ben például Zsigmond király kimondta, hogy a debreceni polgárok ellen indítandó pert a város bírása előtt lehet csak szorgalmazni, mert a debreceni lakost csakis a saját bírása büntetheti meg.⁵ 1435-ben megismétli rendelkezését, továbbá eltiltja az ország összes nemesét, hogy debreceni polgár fölött ítélkezzen.⁶

3. kép. Zsigmond király 1435. évi kiváltságlevele.⁷

A városi bíráskodás illetékessége szempontjából az is fontos kérdés volt, hogy kik ítélkeznek a városban lakó **nemesek** felett. Debrecen esetében már 1564-től a városi magisztrátus gyakorolta a bíráskodást. Polgári jogok birtokában a közterheket is viselniük kellett: aki a város tagja (*membrum civitatis*), annak a jogokban és a kötelességekben is egyformán kell részesednie. **Báthory István 1582-ben** egyértelműen kimondja, hogy a mezőváros bírájának és esküdteinek teljes joghatósága van a városban lakó nemesek felett.⁸

Nem vitás ugyanakkor, hogy ebben az időben Debrecen magánföldesúri város, ahol érvényesült a földesúri joghatóság. Első **önkormányzati szabályrendeletét** is földesurának, **Török Jánosnak** köszönhette.⁹ Ez a szabályozás régi szokás, kialakult gyakorlat alapján született. Az **1552-ben** kiadott rendelet szerint a város igazgatását a

⁵ MNL HBML XV.21. Meo 16.

⁶ MNL HBML XV.21. Meo 21.

⁷ Ld. az előző jegyzetet.

⁸ MNL HBML XV.21. ad Muo 232.

⁹ MNL HBML XV.21. Muo 11.

bíró, a 12 esküdt és a 66 tagú szenátus végezte. Az ő tevékenységüket egy jól tagolt hivatali apparátus segítette. Az adók begyűjtését és a város pénzügyeinek kezelését külön tisztviselők végezheték már a 15. század második felében. A tanács munkáját ugyanakkor nagymértékben segítették az utcabírák, vagy utcakapitányok, a város alsóbb igazgatási egységeinek vezetői.

Török János 1562 elején bekövetkezett halála után – úgy tűnik – ha nem is szűnt meg végleg, de meggyengült a család földesúri hatalma a mezőváros és a területileg összezsugorodott uradalom fölött. Török Ferenc pártállása miatt **János Zsigmond** földesúrként egy időre magához vette a várost, majd 1563. augusztus 2-án nemcsak megerősítette régi jogait, hanem gyarapította is.¹⁰ **1569** májusában ugyanakkor igen részletesen szabályozta a tisztartók teendőit, s megtiltotta nekik, hogy a városban adót szedjenek.¹¹

Debrecen egyik legfontosabb kiváltsága ugyanis az egy összegben és pénzben történő **adózás** volt. Zsigmond említett oklevele 300 aranyban állapította meg a census nagyságát, amit évente két részletben kellett megfizetnie. Később ez az összeg 1000, majd 2000 forintra módosult, amit a magisztrátus vetett ki a lakosokra és fizetett be a földesúrnak.¹²

Az **árlimitáció** joga, mellyel Debrecen élhetett, szintén a szabad királyi városokra volt jellemző: a város hatóságként maga szabhatta meg bizonyos termékek és szolgáltatások árait, valamint a munkabéreket. A magisztrátusi jegyzőkönyvekben már az 1550-es években találhatunk a városi limitációra vonatkozó bejegyzést.¹³

A városok fejlődésének egyik alapvető tényezője a **népesség áramlásának** akadálytalansága volt. Debrecen is megvédte jobbágyait, hiszen ez volt fejlődésének egyik záloga: gazdasági fejlődése érdekében rászorult a munkaerő bevándorlására. A jobbágyok beköltözését számos kiváltság segítette. **1407-ben** Gara Miklós nádor megparancsolja a bihari és szabolcsi nemeseknek, hogy azoknak a jobbágyoknak, akik földesuraikkal szemben mindenféle tartozásaiknak eleget tettek, Debrecenbe való költözését semmiféle módon ne merészeljék megakadályozni.¹⁴

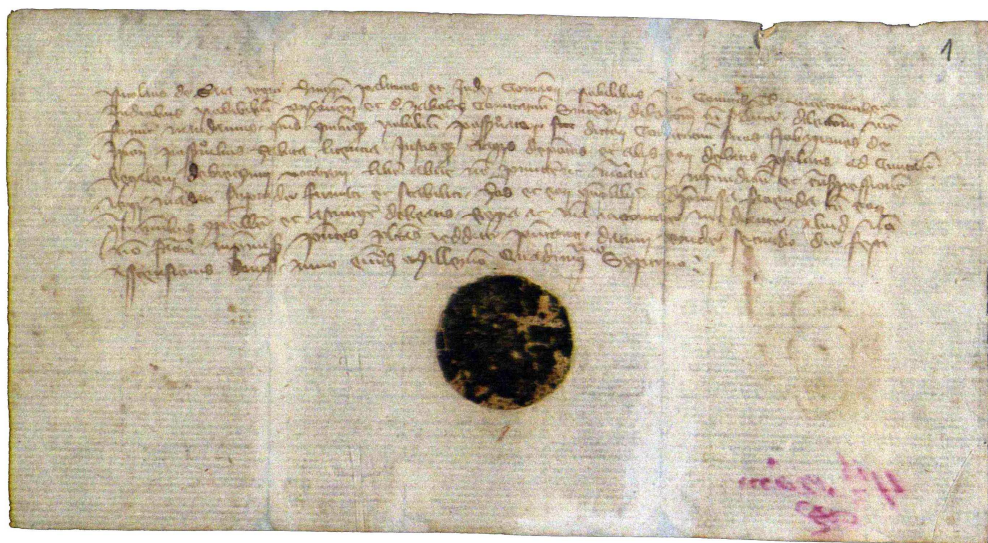
¹⁰ MNL HBML XV.21. Muo 20.

¹¹ MNL HBML XV.21. Muo 24.

¹² Balogh 1973. 34-36.

¹³ MNL HBML IV.1011.a 2. k. 113.

¹⁴ MNL HBML XV.21. Meo 13.

4. kép. Gara Miklós nádor parancsa a jobbágyok szabad költözése tárgyában.¹⁵

János Zsigmond 1563-ban még azt is kimondta, hogy ha a jobbágy debreceni lakos lesz, többé vissza nem követelhető.¹⁶ Báthory Zsigmond 1590-ben szintén biztosította a korlátlan beköltözés lehetőségét, majd a 17. század elején Bocskai István az eddigieknél is pontosabban szabályozta Debrecen és az oda költözők jogát.¹⁷ Az említett kiváltságok lehetővé tették a népesség bevándorlását, s így válhatott az ország egyik legnépesebb városává.

A nagy hatalommal felruházott tanács döntött a város határához tartozó telkek, földek használata felől is. Az 1571-ben hozott határozat alapján a nyilas osztás során kapott földet csak a házzal együtt lehetett elidegeníteni, és elzálogosítani is csak bizonyos időre.¹⁸ Ez a döntés a későbbiekben is érvényben volt. A város földjei, legelői, zálogos pusztái egyébként osztatlan közvagyonot alkottak, használatuk a beltelekkel, házzal bíró polgárok joga volt. Debrecen egyébként – bár földesúri tulajdonban élő mezőváros volt – maga is földbirtokos volt egyes települések határában, mint például Szováton és Sámsonban. A tulajdonjoggal birtokolt földek pedig inkább a szabad királyi városokhoz tették hasonlóvá.¹⁹ A polgárok vagyona magszakadás esetén ugyancsak a városé lett, mint a nemesi birtok a koronáé.

A város kezében volt a **körendészet** hatalma is. A város hat főutcája alapján utcai kapitányokat, tizedeseket és tízházgazdákat választottak, akik saját rendtartásuk és közös gazdasági ügyeik intézése terén önrendelkezési joggal bírtak. Közösén védekeztek a tűz ellen, vigyáztak a csordákra, mindezt viszont a tanács szigorú felügyelete mellett: az utca kapitányok reggel megkapták a város főbírájától az utasításokat, amelyeket

¹⁵ Ld. az előző jegyzetet.

¹⁶ MNL HBML XV.21. ad Muo 192. 1605. május 6.

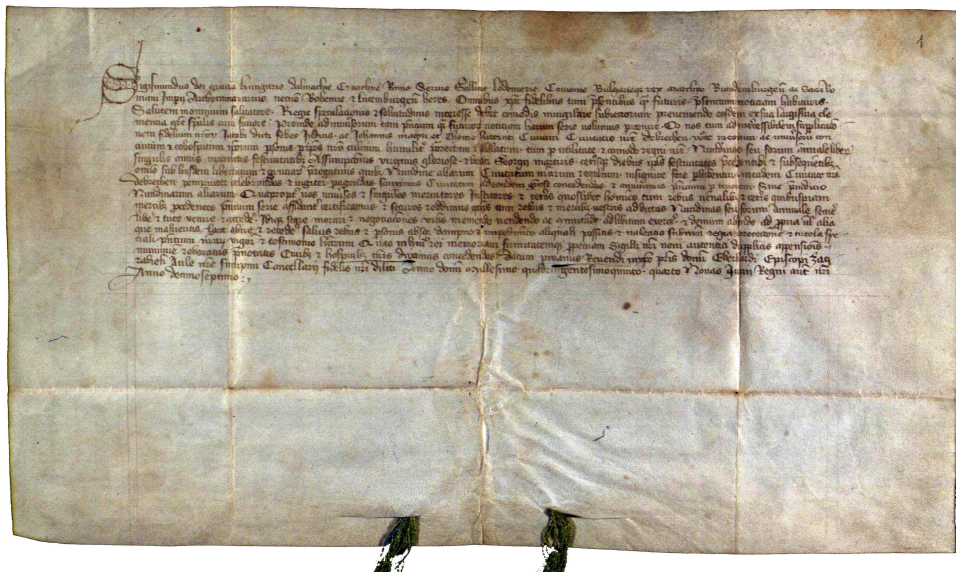
¹⁷ MNL HBML XV.21. Muo 172.

¹⁸ MNL HBML IV.1011.a 3. k. 53.

¹⁹ Orosz 2011. 129.

mindenképpen végre kellett hajtani. Az ő feladatuk volt a közmunkák irányítása is: javították a város árkait, kapuit, ajtóit, a pallókat. Ha fuvarra volt szükség, előállították a szekereket. A tizedesek segítségével közreműködtek az adók, zálogok, bírságok beszedésében, melyeket az esküdteknek adtak át. A sokszor igen terhes és az adóbeszedés miatt nem túl hálás feladatok nem tették vonzó tisztséggé.

A közjogi kiváltságok mellett **gazdasági kiváltságokkal** is rendelkezett a város. Ezek közül is igen fontos volt a vásártartási jog. A debreceni kereskedők már a 13. században látogattak távoli vásárokat, de igazán nagy lendületet **Zsigmond 1405. évi** kiváltságlevele adott. A király engedélyezte, hogy Debrecen évente két alkalommal (Szent György és Boldogasszony napján) országos vásárt tartson.²⁰ Két évvel később még egy Antal-napkor tartandó vásárra is lehetőséget adott. **II. Ulászló 1508. évi** kiváltságlevele végül évente már hét országos vásár tartását engedélyezte a városnak.²¹ Ez a jog óriási jelentőségű, hiszen ha jól meggondoljuk, Debrecenben 14 héten át országos vásár volt. E jogára a város féltőn vigyázott.

5. kép. Zsigmond király kiváltságlevele két országos vásár tartása tárgyában.²²

A tanács rendelkezett a különféle javak jövedelmei felett is, mint például a birtokában lévő kisebb **királyi haszonvételek** felett. E jogokat voltaképpen már I. Lajos és Zsigmond királyok adományleveleiből levezethették, **Báthory István** viszont **1582-ben** félreérthetetlenül is biztosította Debrecen számára például a borkocsmálás jogát.²³ Élt is ezzel a jogával a város: Debrecen területén csak a közösség csapszékein lehetett bort és egyéb szeszes italt árusítani. A nemesek és a bortermelő

²⁰ MNL HBML XV.21. Meo 10.

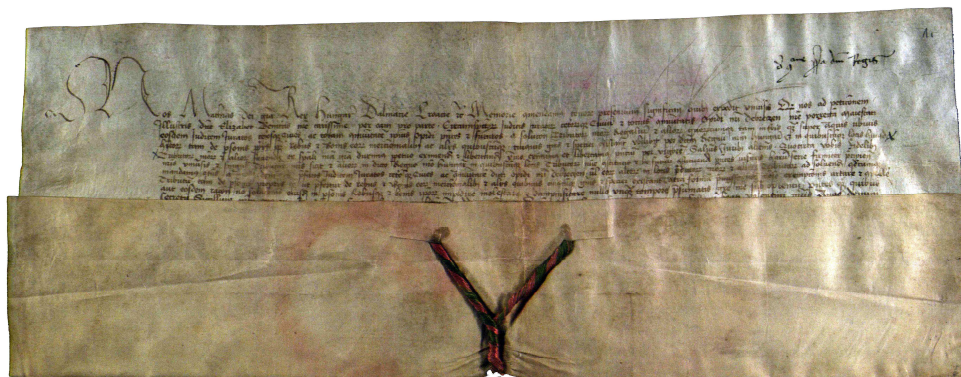
²¹ MNL HBML XV.21. Muo 83.

²² Id. a 20. jegyzet.

²³ MNL HBML XV.21. Muo 36.

gazdák maguk nem mérhették ki boraikat, azt el kellett adniuk a városnak, vagy kivihették vidéki árusításra, idegen polgár borát viszont nem lehetett behozni a városba. A húskimérés szintén a város saját joga volt, de a kisebb állatok esetében megengedték a debreceni polgároknak is a vágást és árulást.

A kereskedelmi és ipari élet szempontjából nem csupán a debreceni vásárok bírtak nagy jelentőséggel, de a távolsági kereskedelem is. Ehhez azonban olyan jogokat kellett élveznie, hogy kereskedelmi cikkeivel érdemes legyen bármilyen hosszú utat megtenni. E jogok (kiváltságok) egyike a **vámmentesség** volt.

6. kép. Mátyás király felmenti Debrecen város polgárait mindenféle vámszedés terhe alól.²⁴

Először **1411-ben** kapta meg ezt a jogot,²⁵ Mátyás király 1465-ben megerősítette, majd 1690-ben Lipót kibővítette azzal, hogy a debreceni vásárokra igyekvőket sem terhelheti vám. A korszak másik nagy kereskedelmi kiváltsága az **árumegállítás** joga: a város a maga részére szükséges áru eladására kényszeríthette a tranzitkereskedőket, ezzel fokozta a kereskedelmet. Debrecen hosszú harcot vívott e kiváltságért. Egyes vélekedések szerint ezt a jogot Mátyás királytól kapta meg 1477. július 3-án, amikor megfosztja Nagyváradot az árumegállítás lehetőségétől. A legújabb kutatások azonban cáfolják ezt a vélekedést.²⁶

A bíró és a tanács szabályozta a **céhek** szerveződését is. Nem kis feladat volt ez, hiszen a 17. század derekán már 17 céhbe tömörültek a debreceni kézműves polgárok, akik közel negyvenféle mesterséghez értettek. A város vezetőinek hatalmában állt tiltó rendelkezéseket is érvényesíteni, mert a városok anyagi élete ez időben a céhrendszeren múlt. A céhek látták el a földesurat fényűzési cikkekkel, fegyverekkel, a környező falvakat mezőgazdasági felszereléssel. Messze földön híres portékákat külföldi vásárookra is elvitték.

Debrecen különleges jogállását mutatja, hogy **kegyúri jogot** is gyakorolhatott. Nem tudjuk pontosan, hogy a 15. században mikor és kitől kapta a város a lelkész kinevezésére és az egyház felügyeletére vonatkozó kiváltságot, de már a reformkor előtt

²⁴ MNL HBML XV.21. Meo 46.

²⁵ MNL HBML XV.21. Meo 14.

²⁶ Weisz 2011. 131-141.

gyakorolta. Az egyház ügyeit a városi tanács intézte: ő fogadta a papokat, professzorokat, ő tartotta fenn az egyházat minden intézményével, a Kollégiummal és az Ispotállal együtt. Még a püspököt is a város hívta meg debreceni lelkipásztornak. Egy lévén a város és az egyház, a tanács egyúttal az egyházi eljáróság, tehát a consistorium avagy presbiterium hatáskörét is betöltötte. Úgyel a Kollégiumra és az Ispotály intézményével az elszegényedett polgárookra is.

A leírtakból látható, hogy Debrecen bár földesúri város volt, a királyoktól szerzett privilégiumok birtokában olyan kiváltságokkal rendelkezett már a 16. század végén, mint a királyi szabad városok. A háromfelé való adózás, a hatalmasságok közötti lavírozás mellett belügyeiben olyan nagyfokú önállósággal rendelkezett, ami valóban ritkaságszámba ment a korabeli városok között. Gyakorolta az igazságszolgáltatást, az adószedésben önállóan járt el, saját maga állapította meg a város munkarendjét, a céhek legfőbb felügyeleti hatósága volt, a kereskedés és a piac kérdéseit is önállóan intézte, és rendelkezett a követküldés jogával is. Igaz, hogy csak 1693-ban állítják ki a szabad királyi várossá nyilvánító oklevelet, de a felsorolt a privilégiumok birtokában Debrecen a Tiszántúl legjelentősebb városai közé emelkedhetett, nem egy királyi várost túlszárnyalva.

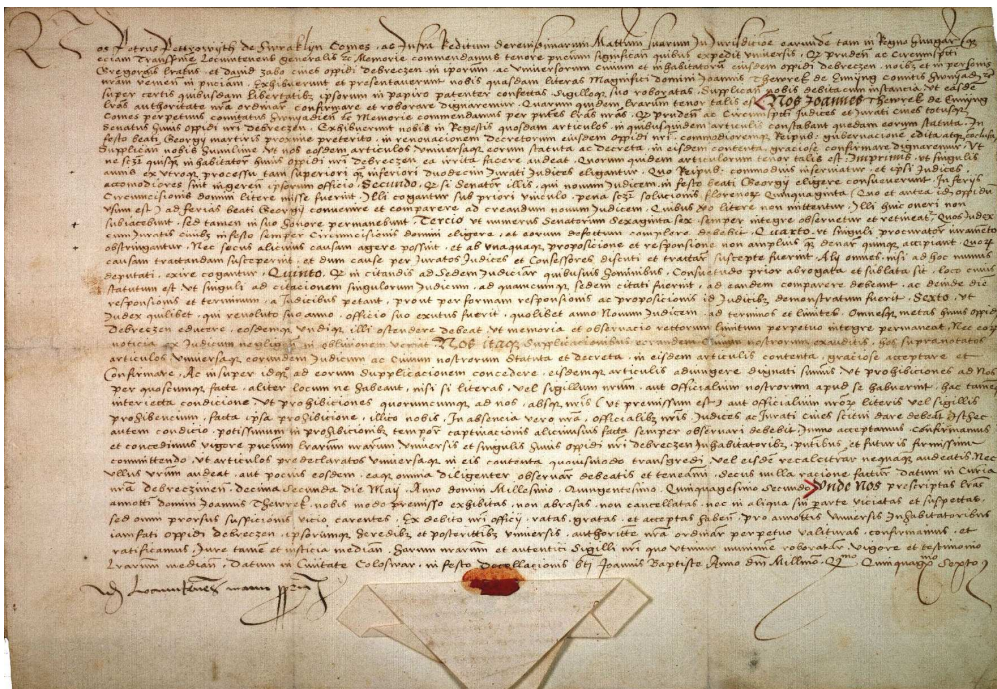
A város önkormányzata

A városi tanács (senatus Liberae Regiaeque Civitatis Debreceniensis), mint kormányzó hatalmi szervezet eredetének nyomai a 14. századi faluközösséig nyúlnak vissza: 1332-től már vannak írásbeli emlékek arra vonatkozóan, hogy a terület lakói által választott faluvezetés (villicus) élére a falunagy, más néven a bíró (iudex) került. A testület kisebb ügyekben döntött, de a jogszolgáltatás a földesúr kezében maradt. 1361-ben azonban Debrecen megkapta a szabad bíróválasztás jogát, így a földesúri befolyás ezen a téren tovább nem érvényesülhetett. A testületi tárgyalásokat „tanácsnokok gyűlésének” (congregatio senatorum) nevezték, az ülésekről pedig jegyzőkönyveket vezettek. Az MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltárában 1547-től szinte hiánytalanul megtalálhatók a magisztrátus által vezetett protokollumok.²⁷

A várost irányító testület rendszeres működésének megszervezése az 1552-ben kiadott **önkormányzati szabályrendelet**hez fűződik, amely meghatározta a szenátus szervezetét és alapelveit a hatáskörök szétválasztása nélkül.²⁸ Ez a szabályozás régi szokás, kialakult gyakorlat szentesítése volt. Földesúri mezőváros lévén földesura, enyingi Török János hagyta jóvá 1556-ban.

²⁷ MNL HBML IV.1011.a 1-22. k.

²⁸ Id. a 9. jegyzet.

7. kép. Az 1552. évi önkormányzati szabályrendelet.²⁹

Lényegében ez a rendelet határozta meg 1848. május 22-ig (a szenátus megszűnéséig) a városi önkormányzat és a városvezetés rendjét, valamint a tanács összetételét, ezért ismertetése nem mellőzhető. Tartalmát 7 pontban foglalta össze Balogh István:

- „A város két járásából minden évben tizenkét esküdt választassék, hogy annál jobban és szabadabban szolgálhassanak a városnak, és törvényesen láthassák el hivatalukat.
- Az is egyhangú határozatba ment, hogy a szenátorok közül azoknak, akik a Szent György napi bíróválasztáson tartoznak megjelenni, újév napján cédula küldessék, azok aztán a városban korábban is szokásban volt büntetés terbe alatt mindig kötelesek megjelenni.
- A szenátorok 66 száma mindig épségben tartassék, amelyet az esküdtek a bíró úrral együtt újév napján választani és kiegészíteni tartoznak.
- Minden ügyvéd esküt köteles tenni, és minden előterjesztés és feleletadás fejében öt dénárt számíthasson fel attól, akinek perét felvállalta. Mikor a pert a bíró és ülnöktársai tárgyalni kezdik, ezek kivételével mindazok, akikre tartozik, kötelesek eltározni.
- Az emberek idézésénél a bíróság elé, a korábbi és régóta követett szokás szűnjék meg: határozatba ment tehát, hogy akít a bíró pecsétje által bármely ügyben megidézett, köteles megjelenni, azután adassék neki a feleletre határnap, hogy előterjesztés formájában azt a bíró uraknak előadhassa.

²⁹ *ua.*

- Debrecen város tanácsa – az 1552. évi szabályrendelet szerint – a 66 tagú szenátusból, a 12 tagú esküdtekből, a főbíróból, a jegyzőből, a szakágazati hivatalviselőkből és egyéb alkalmazottakból állt. A város legfőbb vezető testülete a **szenátus** volt, melyet más néven külső tanácsnak is neveztek. Az 1552. évi szabályrendelet kimondta, hogy az Alsó-, és Felsőjárás polgári joggal rendelkező személyei közül kell egyenlő arányban megválasztani tagjait.

³¹ Zoltai Lajos rajza.

Az eljárás részleteit nem ismerjük. A tanács eredetileg 66 főből állt, 1663-tól viszont már 80 személyt küldtek oda, vélhetően az egyre terheesebbé, szerteágazóbbá váló feladatok ellátása érdekében. A szenátusba küldött tagok általában életük végéig viselték a sokszor terhes és veszélyes feladatokat. A megválasztás előtt azonban nem térhettek ki, hiszen ha cédulát kaptak, és nem jelentek meg a tanácsalakuláson, megbüntették őket. Ebből a legfőbb testületből választották a városatyák a járásoknak megfelelően 6-6, azaz 12 tagú esküdtbírósgót, és jelölték a főbíró.

A szenátorokat a szabályrendelet szerint Vízkeresztkor (január 6.) választották meg. Ekkor kellett megerősíteniük, illetve kiegészíteni a tanácsot, megválasztani a 12 esküdtbíró, illetve kijelölni soraikból a főbíró. Szent György napjáig tartott a jelölési időszak, amelynek során meghallgatták a főbírójelölttel kapcsolatos véleményeket. Az újév a főbíró hivatalba lépésekor, azaz Szent György napján kezdődött: az új jegyzőkönyveket ezzel a nappal nyitották, s a költségvetési évet is ez időtől számították. 1586-ban áttértek a naptári esztendőhöz igazodó évkezdethez, ettől kezdve a szenátus, az esküdtbírósg és a főbíró is az újév első napján lépett hivatalba. A szenátus ezért már Márton napján (november 11.) összeült, hogy elvégezze a választással kapcsolatos előkészítő feladatokat. A tanácsválasztás terén ezt követően 1693-ig a tanácsstagok számának 80-ra emelésén kívül sem tartalmi, sem szerkezeti, sem eljárási változtatásra nem került sor.

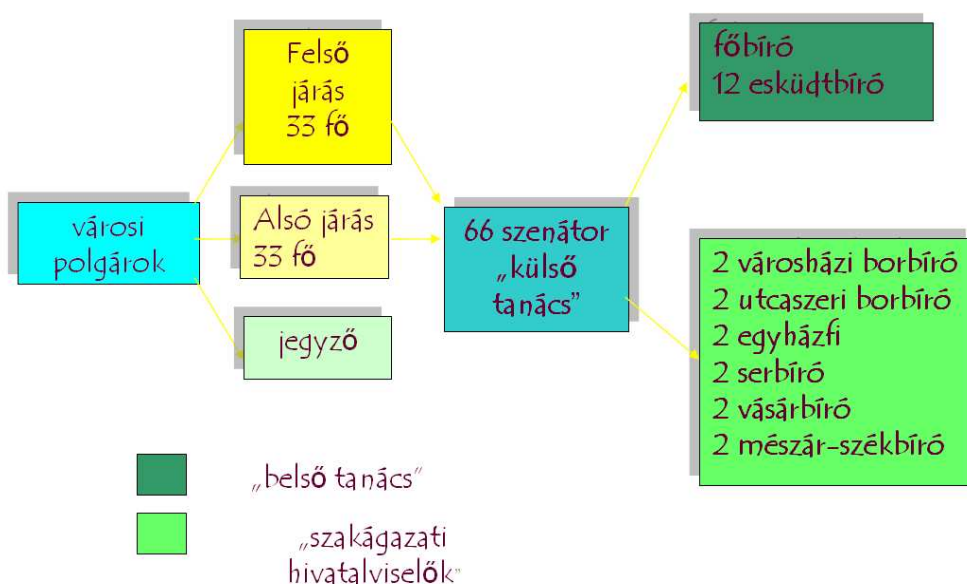
A tanácsstagok neveit az év kezdetekor bejegyezték a jegyzőkönyvekbe. A tisztség kezdetben vonzó és közmegbecsülést jelentő volt. Később azonban a gyakori életveszély miatt kezdett terheessé válni, s többször kellett bírságpénzt kíróni a tanácsalakuláson való meg nem jelenésért.³² A tanács ennek ellenére rendkívül stabil, állandó vezető testület volt, tagjai a közért dolgozó, ismert családok, személyiségek közül kerültek ki. A legnagyobb tekintélynek örvendő egyéniségeket pedig főbíróknak is megválasztották. A város ismert családjainak képviselői egymást váltották a tanácsban, mint például a méltán nagynevű Doboziaiak: Dobozai (II.) István 44 éven át viselte e tisztséget. Rokoni összefonódásokról is beszélhetünk természetesen a tanács tagjai között, ami azonban vélhetően nem érintette negatívan a város kormányzását. Fizetést ugyan nem kaptak, de a hivatalok tekintélyes jövedelmet hoztak a bírságpénzekből, illetve hasznot a város gazdasági életének kézben tartásával: bizonyos speciális tisztségekért, vagy városi kiküldetésért kaptak bizonyos összegeket. A városi tanács tagjai mesteremberek, kereskedők, földművelő és állattartó gazdák, akik a városuk javára végzett szolgálatot nagy tisztességgel tartották. Hivataluk viselése mellett eredeti mesterségüket változatlanul folytatták.

A szenátus feladatköre igen kiterjedt volt, hatásköre mindent átfogott a külpolitikában és a belpolitikában egyaránt. Szinte minden nap (kivéve az aratási és szüreti időszakot) ülésezett. Őrködött a város kiváltságai fölött, fellebbezési fórum volt az esküdtbírák által hozott ítéletekben. Meghatározta az adók mértékét, esetenként elengedte, vagy mérsékelte azt. Döntött a birtokvásárlás, a zálogbavétel, a ház utáni földek osztása ügyében, az aratás és szüret kezdetében. Szabályozta a vásárok rendjét, a boltok helyét, ellátta a céhek és az egyházi intézmények, a Kollégium felügyeletét. A magisztrátus egy akarattal (uno consensu) hozta meg határozatait. A tanács végrehajtó

³² Előfordult az 50-75 forint bírságpénz is.

testület is volt: el kellett végeznie mindazt, amivel a felettük álló török vagy magyar hatóságok megbízták. Öngazgató tevékenysége ugyanakkor érdeke volt mindkét hatalmasságnak: közvetlenül beszédtek az adót, és a helyi rendfenntartás terhes feladatát is átadták a debreceni főbírónak és tanácsának.

A városban a tényleges hatalmat a 12 tagú **esküdtekből** álló belső tanács (sedes interior) tartotta kezében. Sedes minor-nak is nevezték, ami utal a tanács jelentős bírói jogkörére. Tagjai az esküdtpolgárok voltak, akiket mindig a bíróval együtt neveztek meg (judex et jurati cives). Az 1552. évi szabályrendelet létszámát 12 főben határozta meg. Természetesen nem minden ügy elbírálásánál volt szükség a teljes létszámmra. Választásuk a polgárok egyetemes ülésén történt, mégpedig a már említett területi elv szerint. Nem az egész testület választotta meg őket, csak azok a szenátorok, akik előzőleg írást kaptak, hogy a bíró választásánál jelen kell lenniük. Az esküdtbíróság nem jelentett életfogytig tartó tisztséget. Minden tagját esztendőnként és szigorúan egy évre választották meg, hogy elkerüljék az összefonódásokat, a hatalommal való visszaélést.

1. ábra. Városigazgatás a 17. században.

A testület a főbíró közvetlen segítő apparátusa volt. Speciálisabb feladatokat láttak el, mint a szenátus, de még nem beszélhetünk szakigazgatási szervekről. Hatásköre a következő területekre terjedt ki:³³

- bíraskodás (büntető és polgári eljárások),
- igazgatás (katonai ügyek, hivatalszervezet működtetése, reprezentáció),

³³ Ez az elméleti felosztás természetesen csak utólagos rekonstrukció, a hatalomgyakorlás ilyenfajta szakigazgatási rendjéről ebben a korszakban még nem beszélhetünk.

- rendészet (közrend, közbiztonság, erkölcsi felügyelet, idegenrendészet, tűzrendészet),
- kommunális ellátás (építésügy, városrendezés, út-és utcahálózat, közvilágítás, ivóvízellátás, köztisztaság),
- gazdálkodás (szántó, rét, legelő, szőlőművelés, erdő, állattartás, ipari és kereskedelmi haszonvételek),
- pénz-és hitelügyletek,
- adószedés,
- gyámügyek,
- oktatás,
- egészségügyi és szociális ellátás,
- egyházi ügyek.

A város igazgatása tehát magas fokúnak volt nevezhető. Olyan közigazgatási feladatokkal is foglalkozott a tanács, amelyekkel a megyék csak egy század múlva kezdtek törődni. A felsorolt feladatok közül kiemelnénk az adószedést: ez kifejezetten az esküdtek feladata volt. Járásonként meghatározták, hogy kik végzik ezt a munkát az utca kapitányok, a tizedesek és a deákok segítségével. Az adók beszedése után a bírónak számoltak el. A városgazdálkodás ellenőrzésében is jelentős szerepük volt: az esküdtek közül választott borbírák kizárólagos feladata volt a csaplárosok elszámoltatása, a kocsmák működésének ellenőrzése. A többi, fent felsorolt feladatot közösen végezték a szenátorokkal. Állandóan a bíró mellett tevékenykedtek, segítették, vagy helyettesítették őt. A szenátorokkal ellentétben fizetést is kaptak.

A tanács elnöki feladatát a **főbíró** látta el, mint a városvezetés teljes hatalommal felruházott feje nemcsak a közigazgatási ügyekben, de a jogalkalmazás terén is. Rendkívül nagy tekintéllyel és vagyonnal bírt, lényegében élet és halál ura volt. Halálos ítéletet is hozhatott anélkül, hogy bármiféle felsőbb jóváhagyást kért volna. Képviselte a várost minden hatalmasság előtt, ő határozta meg, hogy milyen ajándékokat vigyenek követjáráskor. Vigyázott a város kiváltságleveleire és a jogok sérthetlenségére. Ő elnökölt a tanács ülésein, majd gondoskodott a hozott határozatok végrehajtásáról. Vigyázott a lakosság érdekeire és vagyonára. Előtte folytak le az adásvételi szerződések, az örökbevallások, amelyeket ő hagyott jóvá. A város főpénztárnokaként lelépésekor számat adott a város évi költségvetéséről.

9. kép. Főbírói szék.³⁴

Egy évig viselte tisztségét, mindig más-más járásból választották, hogy a másik járás se szenvedjen hátrányt. Előtte legalább hat éven át esküdtbírói tisztséget kellett betöltenie. Ítélete ellen volt ugyan fellebbezésre lehetőség, ellenőrizhették is, ez azonban nemigen fordult elő, mert rendkívül nagy felelősséggel végezte munkáját. Csak abban az esetben állt a tanács a főbíró fölé, ha saját ügyéről volt szó, vagy valamilyen formában érdekeltség esete állt fenn. Vitás esetekben őt illette az elnöki döntés joga, bár gyakran előfordult az is, hogy a halálos ítéletet „több ember könyörgése alapján” megváltoztatta. Az újévi tisztújítás előtt az Úrhoz fohászkodtak: „Lásd meg Úristen az környülvaló farkasoknak igyekezeteket, kik minden tanácsokkal, szándékokkal azon vagynak, hogy minket, a Te szegény juhaidat megemésszenek, és a földből eltöröljenek.”³⁵ A fohász nem véletlen, hiszen a várost felváltva látogatták törökök, tatárok, magyar hajdúcsapatok. A főbíró két egymást követő évben nem viselhetett tisztséget, de azt követően igen, így fordulhatott elő, hogy például Dobózi (II.) István 11 alkalommal került a város élére. A főbírói székbe „tervszerűen” ültették a város előkelő, gazdag polgárait. A Mohács előtti időszakban a vezető céhmesterek közül választották, majd a 16. századtól főleg kereskedők közül, tehát elsősorban ennek a rétegnek az érdekeit védték. Nagyon fontos volt ugyanakkor a bíró személye: nagy tekintéllyel kellett rendelkeznie, akinek rátermettsége biztosíték volt arra, hogy vészhelyzetben a megfelelő döntéseket fogja hozni. Éves megbízatásának lejártá után a szenátus tagja maradt, és egy év múlva újraválaszthatták. A 18. századra változik a gyakorlat: több évig is hivatalában maradt, majd a 19. századtól nem ritka a

³⁴ Déri Múzeum gyűjteménye.

³⁵ MNL HBML IV.1011.a 9. k. 2.

halálig betöltött főbírói tisztség. A leköszönő bíró átadta az új bírónak a város könyveit, iratait és pénzét, megmutatta a város határait, hogy „*az igaz határok emlékezete örök időkre épen maradjon, nehogy azok ismerete a bírák hanyagságából feledésbe menjen*”. A főbíró mellett másodbíróról (substitutus iudex) is tudunk, de a főbíró helyére távollétében általában az első tanácsnok lépett. A 18. századtól, pontosabban 1776-tól polgármestere is van a városnak. Először csak gazdasági ügyekkel foglalkozott, majd 1848-tól lesz a közigazgatás kizárólagos irányítója.

A bíró egyik legfőbb segítője, számos ügy önálló intézője a **jegyző** (notarius) volt. A tanácsnak soha nem volt tagja,³⁶ de az üléseken természetesen részt vett. Feladata az írásbeli feladatok elvégzése volt, ő vezette a magisztrátus jegyzőkönyveit, megörökítvén azokban a tanácsi határozatokat. Ő foglalta írásba a számadásokat, az adókievetési lajstromokat. A főbíróval együtt őrizték a város pecsétjét. Neki fizették a „*város közé való beíratás*” 33 dénárját. A nótáriusokat a tanács választotta. Fizetést is kapott pénzből és természetben, így nevezhetjük a város első alkalmazott köztisztviselőjének. A főjegyzőn kívül másod-, sőt harmadjegyzőt is választott a város. Szerepe is változott az évszázadok során: kezdetben „csak” lejegyezte a tanács elé került ügyeket, de az igazgatási feladatok szaporodása folytán a főjegyző lett a hivatali munka kizárólagos intézője, irányítója. A 19. század elejére már a tanácsi ügykezelést, a pénzügyeket mindenben áttekintő tisztségviselővé vált, aki vezette a teljes főjegyzői hivatalt: az iktató-, és kiadóhivatalt és a levéltárat.

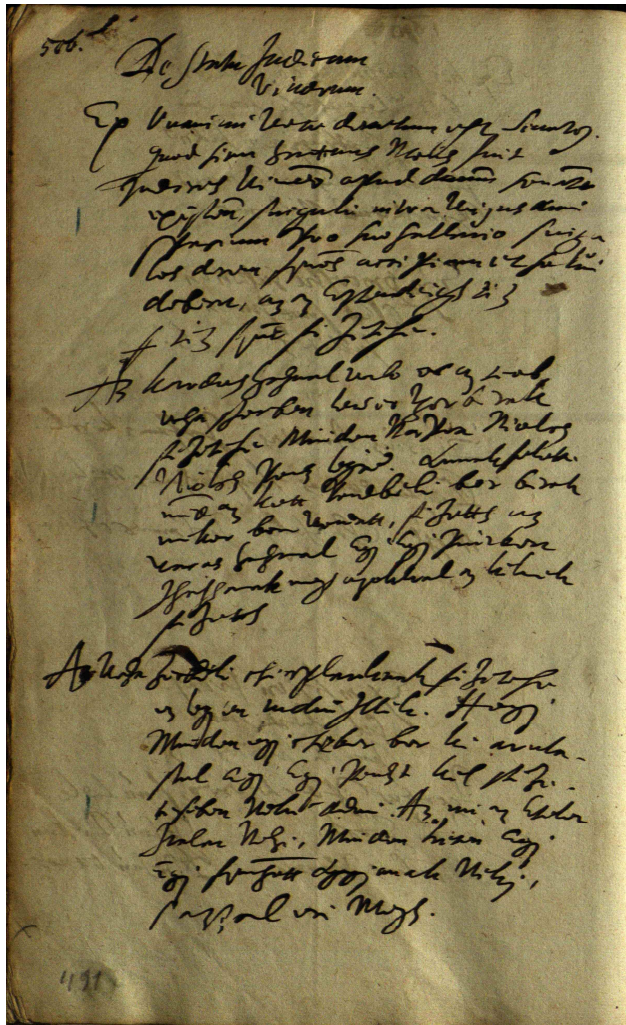
Városi tisztségviselők voltak a **prókátorok**, más néven ügyvédek. Feladatuk részint hasonlított a jegyzőkéhez: leírták a tanács, az esküdtek és a bíró által hozott végzéseket, valamint kiadták, de ugyanakkor nem bírálhatták azokat. A bíráskodás előtt ők hallgatták meg a feleket, akiknek vallomását írásba foglalták. Nemcsak a debreceniek, hanem a vidékiek peres ügyeivel is foglalkozhattak, tanácsot azonban – legalábbis elméletileg – nem adhattak. A pereskedőktől díjazást kérhettek, így fizetésük nem volt magas.

A magisztrátus többi tisztviselői közül a **conservatorokat** is meg kell megemlíteni, akik feladata egyrészt a város jogait biztosító oklevelek őrzése és gondozása volt, másrészt bizonyos jövedelmek (pl. a boltok jövedelmeinek) kezelése.

A város jövedelmei egyrészt a bormérésből származtak, melynek összege megoszlott a város közönsége és az alsó fokú közigazgatási szervezet, a hat utca között. Ezért volt a két **borbíró** egyikének neve városházi, a másiké az utcák rendjébeni borbíró. Feladatuk a borkocsmálás ellenőrzésén túl a rendre és a mértékletességre való felügyelet, valamint a bortermelőktől a bor illő áron való megvásárlása és a városi szükséglet ellátásának biztosítása volt. Saláriumuk 8-10 forint lehetett, ugyanakkor mindkét rendbeli borbíró megihatott a csapszéken egy-egy pinttel, amikor átvették a gazdáktól a bort.³⁷

³⁶ Kivéve Kállai Fényes Istvánt, akit halála előtt szenátornak, majd első esküdtnak, azaz másodbírónak választottak.

³⁷ MNL HBML IV.1011.a 7. k. 506/1-3.

10. kép. A borbírák díjazása.³⁸

A serfőzés és -mérés is a város kiváltságai közé tartozott, az ebből származó jövedelmek kezelői a **serbírók**. Az égetett boroknak is voltak bírái, ők az **égetettborbírák**. Meghatározóak voltak a vásárvámból származó jövedelmek is. A **vásárbíráknak** Debrecenben elég sok dolguk volt, hiszen évente több vásárt is tartottak. Feladatuk volt megállapítani a vásárok alkalmával az árakat, kijelölni a vásárhelyeket, szedni a helypénzt. Ügyeltek a vásártartás rendjére, bírói jogkörük a vásáron előforduló kihágási ügyekre terjedt ki. A 17. század elején új feladatokat is kaptak: nekik kellett beszerezni a város közszükségletére az árut és a követeknek küldendő ajándékokat. Rendszeres évi fizetésük 20 forint és egy pár csizma volt.

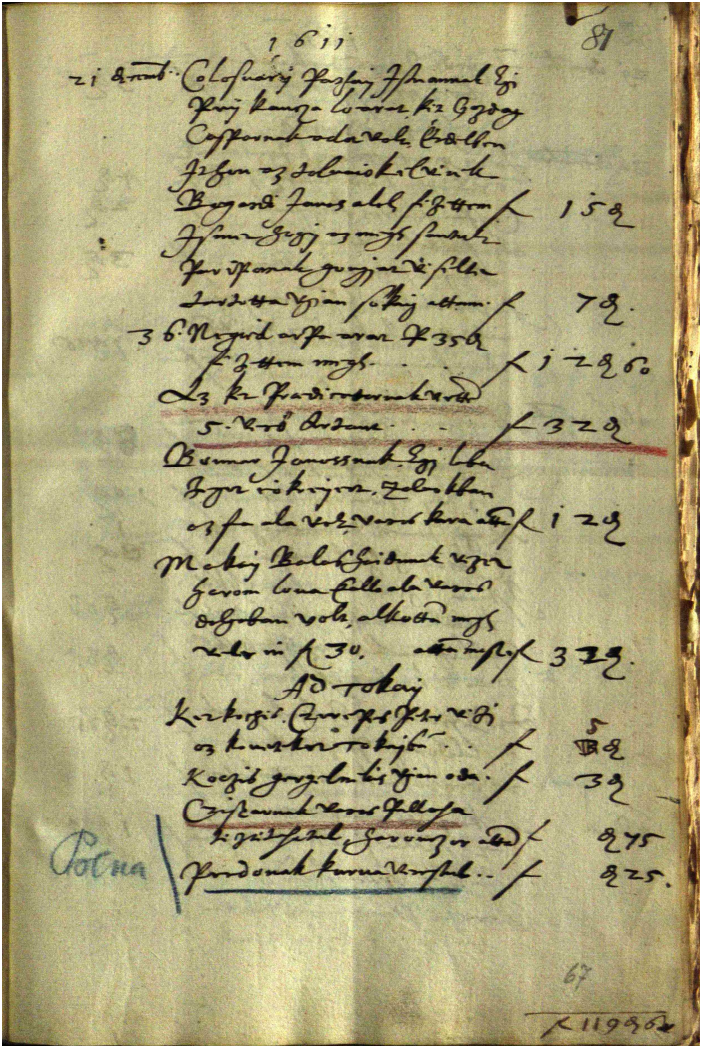
³⁸ MNL HBML IV.1011.a 7. k.

Az **isptálymesterek** vagy **egyházfiak** gondozták a 16. század első évtizedeiben alapított Ispotály (kórház és szegényház) fenntartására szolgáló jövedelmeket. Az Ispotály mellett gondoskodtak az egyházi építmények karbantartásáról, építéséről, valamint beszédtek az adományokat. A város öt malmából és a kőborló jóságok büntetés pénzéből is keletkezett jövedelmük. Munkájukat a főbíró és a szenátus ellenőrzése mellett végezték. A **pusztabírák** a város birtokainak felügyelői voltak, vagyis Szepes, Ebes, Pac, Bodóháza, Fancsika tartozott hozzájuk. Az **erdőfelügyelők** a város határában lévő erdőkre, legelőkre vigyáztak, de csak 1684-ben találjuk a rájuk vonatkozó első bejegyzéseket, előtte pusztabírák látták el ezt a feladatot. A **székbírák** a mézszárszéket ellenőrizték, az ebből származó jövedelmet kezelték, ügyeltek a vágóhíd használatára, az eladás tisztaságára. Ezeket a tisztségeket többnyire párosával viselték, de voltak négyes és hatos bírák is. Mindegyik kisebb-nagyobb díjazást kapott.

Az első fokú közigazgatás feladatát az **utca kapitányok** végezték el, hiszen a városkormányzat alapegysége az utca volt.³⁹ Nem minden utcának volt kapitánya, összesen 6, később 12-13 főutcának, amelyekhez kapcsolódtak a kisebb utcák, zugok és közök, amelyek egységet alkottak. A tanács ezeket az egységeket tizedekre osztotta, élére pedig a tizedesek vagy tízházgazdák kerültek, akiket szintén az utcaszervezet közössége választott. A tizedesek munkáját a kapitányok irányították. Az utcagyűléseket egy házban tartották, itt beszélték meg a feladatokat az utca vezetői. Az utcáknak voltak „alkalmazottai” is: kocsis, szolga, íródeák, utcánkénti „vigyázók,” vagyis az éjjeli és nappali őrök. Az utca csordájának pásztora is volt, akit az utca kapitányok fogadtak fel. Az utca kapitányok éjjel és nappal egyaránt felelősek voltak az utca rendjéért. Reggel rendszeresen megjelentek a bíró előtt, aki eligazítást adott, hogy az utcaszerükben milyen, az egész várost érintő ügyet kell elintézniük, vagy számot adniuk adószedés, székérforspont-adás, közmunka rendezése felől. Az utcaszer feladata volt szükség esetén fogatokkal és lovakkal ellátni a várost. A város szolgálatában álltak még a két városi szolga, két őrő legény, az órakezelő, aki egyben harangozó is volt, a hóhér, valamint a városházi csapszék szakácsasszonya.⁴⁰

³⁹ Szendrey 1984. 176.

⁴⁰ A harangozó évi fizetése az 1611. évi számadáskönyv szerint 10 forint volt. MNL HBML IV.1012.a 1. k. 83.

11. kép. *A város tisztviselőinek díjazása – az 1611. évi számadáskönyv bejegyzései.*⁴¹

Nem tartoztak ugyan szorosan a városi tisztségviselők közé, mégis itt kell megemlíteni az egyház képviselőit, valamint az iskolai tisztségviselőket, ugyanis díjazásuk a főbíró és a tanács által történt. A szabad plébánosválasztás Debrecen közjogi kiváltságai közé tartozott már a 15. századtól. A város **lelkésze** sokáig Hodászi Lukács püspök volt, akinek annyi fizetése volt, mint a főbírónak, azaz 300 forint.⁴² Az sem volt ritka, hogy a bíró valamilyen ajándékkal kedveskedett a lelképásztornak az egész város ragaszkodásának jeléül. Gyakran útiköltséggel is ellátták, ha a város dolgában valahová kellett mennie.

⁴¹ MNL HBML IV.1012.a 1. k.

⁴² MNL HBML IV.1012.a 1. k. 80.

A 16. század végére Debrecen gazdasági életének fellendülése maga után vonta a városigazgatás differenciálódását. A számban és jellegében megnövekedett feladatok különböző tisztségeket hívtak életre, amelyeknek felelőseit egyelőre nem állandó jelleggel bízták meg, csak a választás időtartamára. Debrecen kiváltságos mezőváros irányítása, igazgatása nem volt könnyű feladat. Az önkormányzat hatásköre kiterjedt a város életének szinte minden területére: *„Sok ága van a magisztrátusnak, egyik része az adónak kivételében és beszedésében foglalatoskodik, a másik a jövedelmek szaporításában tölti idejét, és azon töri fejét, hogy tegye boldoggá az alatta való polgártársait, legfőbb kötelessége mindazonáltal a magisztrátusnak, hogy bírójával, mint fejével ítéljen; mert az igazságnak kell uralkodni a városban, és azért rendeltetik a bíró, hogy ezt kiszolgáltassa minden tekintet és részrehajlás nélkül.”*⁴³

A hivatalba lépőknek – az esküdteknek és a főbíróknak is – esküt kellett tenniük. Megfogadták a város és a lakosok javainak gondos őrzését, hogy sem barátság, sem rokonság által nem lesznek befolyásolhatók, a közjóért való önfeláldozást, megvesztegethetetlenséget és a város pénzügyeinek tiszta kezelését.⁴⁴ Átvették a város könyveit, iratait és pénzét, és bejárták határait, nehogy azok pontos fekvése feledésbe merüljön. A tisztújítás után hamarosan folytatódtak a munkás hétköznapiak.

A város igazgatását tehát jól tagolt hivatali apparátussal a bíró, az esküdtek és a szenátus végezte, melynek igen széles hatásköre volt. Ők voltak a városi hatalom legfőbb letéteményesei, az igazságszolgáltatás, az igazgatás, a rendészet, a városvédelem legfőbb irányítói. Statútumaikkal szinte minden vonatkozásban szabályozták a városlakók életét: a határháznál rendjétől az öltözködés módjáig, a születéstől a haláláig. Vaskézrel irányított, hogy fenntartsa a szigorú fegyelmet és jó erkölcsöt a város minden rendű-rangú lakosa között. Nagy büszkeséggel hirdették önállóságukat, melyet évszázadok alatt érttek el.

A tanácskozás helyszíne: a „Domus Senatoria”

Több mint 170 évvel ezelőtt adták át rendeltetésének Debrecen egyik legjellegzetesebb építészeti emlékét, a Városházát. Az első, eredetileg is a városigazgatás céljára készült épületet már 1888-ra kinőtte a város, de pénz hiányában akkor csak átalakították. A felújítás tehát éppen időszerű volt, amikor 2014-ben megkezdték a munkálatokat. Volt a városnak azonban egy „ősi” városháza is, szintén a Piac utca 20. szám alatt, mely már a 16. században közigazgatási székházként funkcionált, ez volt a „Domus Senatoria.” Igaz, akkor még több polgárházból állt, de a benne működő magisztrátus korlátlan hatalommal bírva irányította a város életét, őrködött lakosainak nyugodt hétköznapijai felett.

⁴³ MNL HML V.101.a 8. k. 450. (1804. április 24.) In: Szabó 2001. 24.

⁴⁴ Az esküdttbírák esküszövege: *„Az igaz Isten téged úgy segítjen, ki atya, fiú és szentlélek az te hitedben, hogy az mely esküdttbírásnak tisztire személyedet az város választotta, abban tehetség szerént igazán igyekezzél járni, az igazat nem hamisítod, az hamisat nem igazítod, az előttd törvénykedőknek az te értelméd szerént igaz törvényt teszsz, ebben se kedvet, se barátságot, atyafiúságot, félelmet nem néz (el), hanem igazán cselekezzél, Isten téged úgy segítjen.”* MNL HBML IV.1011.a 6. k. 277.

12. kép. Az ősi városháza a nagybíddal.⁴⁵

Hol tanácskoztak a város elöljárói a középkorban? Biztosan nem tudjuk megmondani, csak sejtjük, hogy az Anjouk korától kezdve bíráink ott székeltek, ahol a város gazdasági élete a legélénkebben lüktetett, tehát a mai Nagytemplom környékén. Ezt a helyet szállták meg a legelső letelepülők, és már az Árpád-korban is központja volt Debrecennek. Az első városháza tehát a templom előtt kezdődő Piac utca északi felében állhatott.

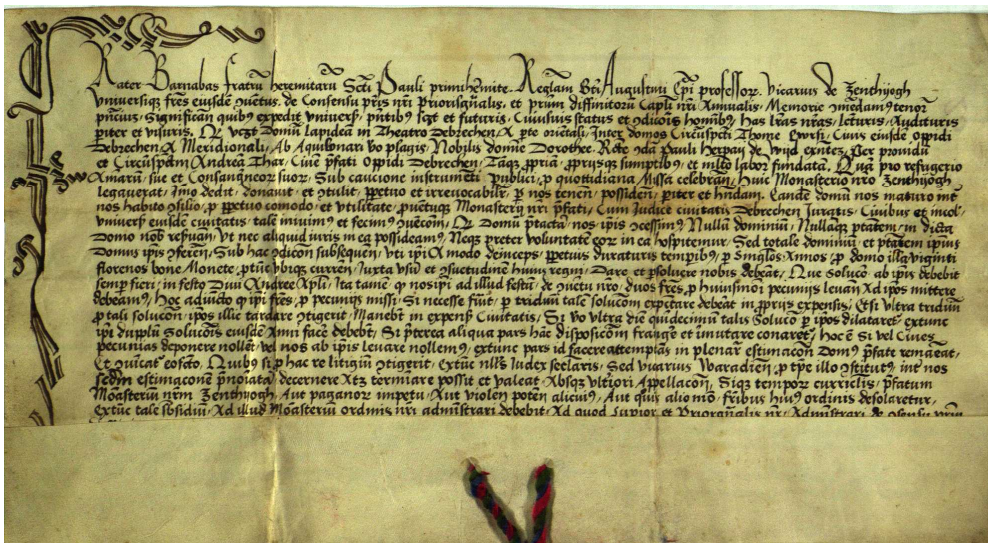
Az ismert legrégebbi szenátori ház (domus senatoria) a mostani városháza telkén, a Piac utca 20. szám alatt működött. A források szerint a ház 1527-ig **Tar András** debreceni főbíró hajléka volt, aki végrendeletében a pálos rend remetéire hagyományozta a házat.⁴⁶ A végrendeletet 1528-ban Szapolyai János király – aki éppen akkor Debrecenben mulatott, talán éppen a szemben lévő Kardos-házban – megerősítette.⁴⁷ A tisztelendő páterek a város napkeleti részén lévő kórházat a konvent terményeinek és borainak lerakataként használták, s innen árusítottak, hiszen Debrecen állandó piacot jelentett számukra. Mégis a barátok e házat 1531-ben eladták a városnak András napján beszolgáltatandó 20 forint évi bérért.⁴⁸

⁴⁵ Zoltai Lajos rajza, Déri Múzeum gyűjteménye.

⁴⁶ MNL HBML IV.1011.z 1. d. 3.

⁴⁷ MNL HBML IV.1021.b 1. d. 23.

⁴⁸ *uo.* 26.

13. kép. Debrecen 1531-ben megvásárolja Tar András házát évente fizetendő 20 forintért.⁴⁹

Mégsem látták annyi hasznát az épületnek, vagy csak azért adták el, hogy a köztük lévő nézeteltérések megszűnjenek? Nem tudjuk, mindenesetre azzal adták el Szűcs Tamás bírónak a Váradi Káptalan által megerősített bizonyoságlevél szerint, hogyha a város akarja, 900 forintban bármikor megválthatja magát.⁵⁰ 1540-ben a jámbor szerzetesek szabaddá teszik, és felmentik Debrecen az évi 20 forint fizetése alól, hogy mi okból, azt nem említik.⁵¹ 1561-ben II. János király ezt a házat, mint a fiscus jószágát minden haszonvételeivel együtt a városnak adományozza örökös joggal és olyan kikötéssel, hogy azt az évi 20 forintot, amelyet eddig a barátok kaptak, ezentúl a város saját ispotályi szegényeinek fizesse.⁵² Debrecen be is iktatták tulajdonába,⁵³ aminek a Váradi Káptalan tanúsága szerint akkor senki nem mondott ellene, hanem csak később, 1572-ben a heremiták.⁵⁴ János Zsigmond ráparancsolt a debreceniekre, hogy fizessék meg tartozásukat a barátoknak: „...Debrecen a szerzetnek házáért, melyben a tanácsülés tartatik, a szerződés szerinti fizetést már régen nem teljesítette, ezért meghagyja, hogy a város ezen tartozását teljesítse.” A ház körüli viták miatt azonban jobbnak látja a város, ha külön és újra megállapodik a remetékkel: Torkos János és Szabó Imre szenátorok 1580-ban Kristóf fráterrel új adásvételi szerződést köt a Leleszi Konvent előtt, mely szerint a pálos barátok most már örökösen elidegenítik a házat 500 magyar forintért, ugyanakkor elengedik az 1556-tól elmaradt évi 20 forintot.⁵⁵ Szabó Miklós debreceni főbíró pedig elismeri, hogy a páli remeték megbízottaitól, István priortól és Boldizsár frátertől átvette

⁴⁹ MNL. HBML. IV.1021.b 1. d. 25.

⁵⁰ uo. 27.

⁵¹ uo. 29.

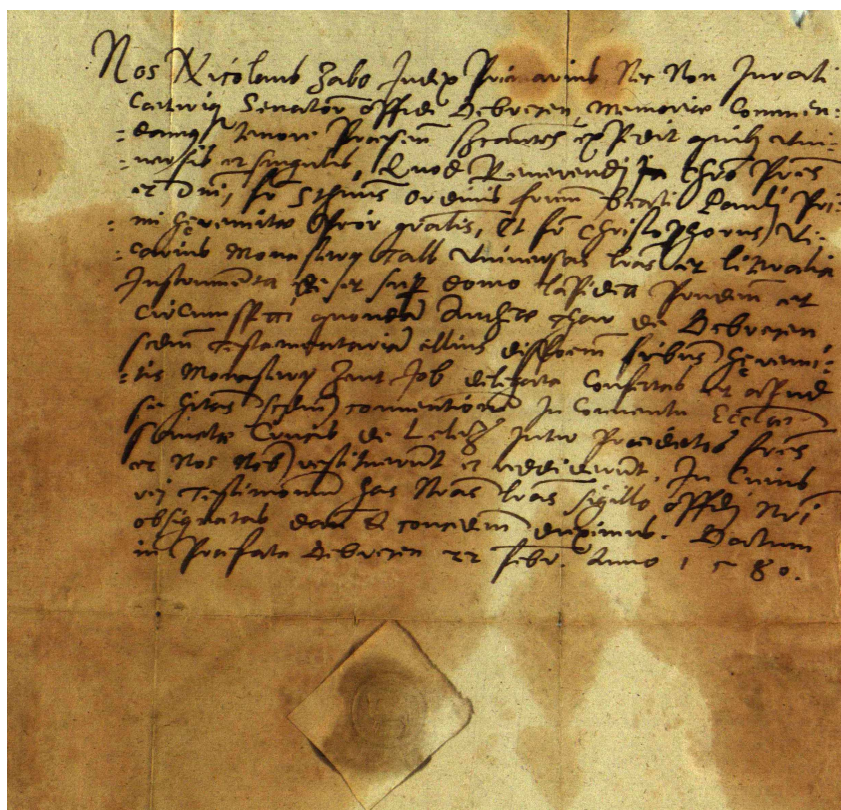
⁵² uo. 42.

⁵³ uo. 43.

⁵⁴ uo. 66.

⁵⁵ uo. 86.

mindazon okiratokat, amelyek a néhai Tar András által a heremitáknak hagyományozott debreceni házát illetik.⁵⁶

14. kép. Debrecen városa 1580-ban megújítja az adásvételi szerződést.⁵⁷

Kétszer vette meg tehát a város a Tar-féle házat örökös jogon. A kuruc világ végéig aztán nem is háborgatja senki a várost annak birtoklásában, de 1722-ben a pálosok ismét zaklatni kezdték Debrecent. Mosóczy András, a pálos rend meghatalmazottja felszólítja a várost, hogy a tanácsulések helyéül szolgáló házra vonatkozó okiratokat keresse ki, és e tárgyat barátságosan intézze el.⁵⁸ Hiába felelt rögtön a város, hogy a kérdéses házat igazságos címen, és legjobb jogon bírja,⁵⁹ Kebel Mihály váradi vikáriust még gróf Pálfi Miklós nádor parancsa sem térítette el a számonkéréstől.⁶⁰ Végül 1726-ban Károly király parancsára hagy fel a Tar András-féle ház ügyében a pereskedéssel.⁶¹

⁵⁶ no. 87.

⁵⁷ MNL HBML IV.1021.b 1. d. 87.

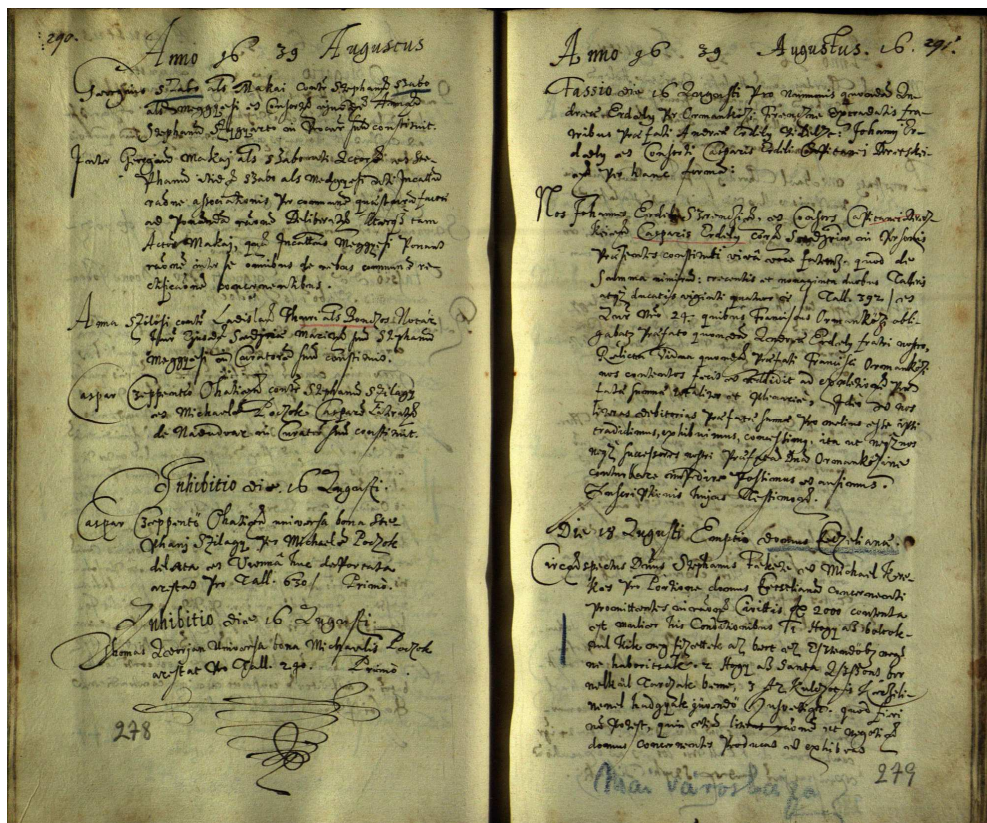
⁵⁸ MNL HBML IV.1021.b 7. d. 1197.

⁵⁹ no. 1198.

⁶⁰ no. 1215. A Debrecen birtokába 1531-ben jutott házról szóló kötelezvényben foglalt jogok és követelések elítélésébe ne avatkozzék, abban semmiféle bírói eljárást vagy ítéletmondást ne gyakoroljon, hanem az egész ügyet nádori bírósághoz terjessze fel!

⁶¹ MNL HBML IV.1021.b 7. d. 1248.

szárazmalmával és a molnárlakás felével együtt.⁶⁵ A városi tanács egy hónappal később a ház másik felére is megalkudott Keczei Sámuel édesanyjával ugyancsak 2000 forintban és a három és fél bolt bérében azzal a feltétellel, hogy a ház kulcsai a következő év pünkösdig az özvegnél maradnak.⁶⁶

16. kép. Magisztrátusi jegyzőkönyvi bejegyzés a Keczei-ház átadásáról.⁶⁷

A ház birtoklása ugyan veszélybe került, amikor Apafi Mihály fejedelem 1667-ben megkegyelmezett a már hajlott korú Keczelinek, és elkobzott javait visszaadni rendelte el, de az öreg Keczei október 5-én kiegyezett 200 forintban a debreceni tanáccsal.⁶⁸ Ezzel végérvényesen is egy hétablakos emeletes házzal bővült az ősi városháza területe.⁶⁹ A Cegléd utcáig azonban még két ház volt, amelyek magánemberek tulajdonában voltak. A város mindenképpen meg akarta szerezni, csak az adandó alkalomra várt. Nem is kellett sokáig várni, ugyanis egy év múlva a Keczei-ház melletti

⁶⁵ MNL HBML IV.1011.a 10. k. 283.

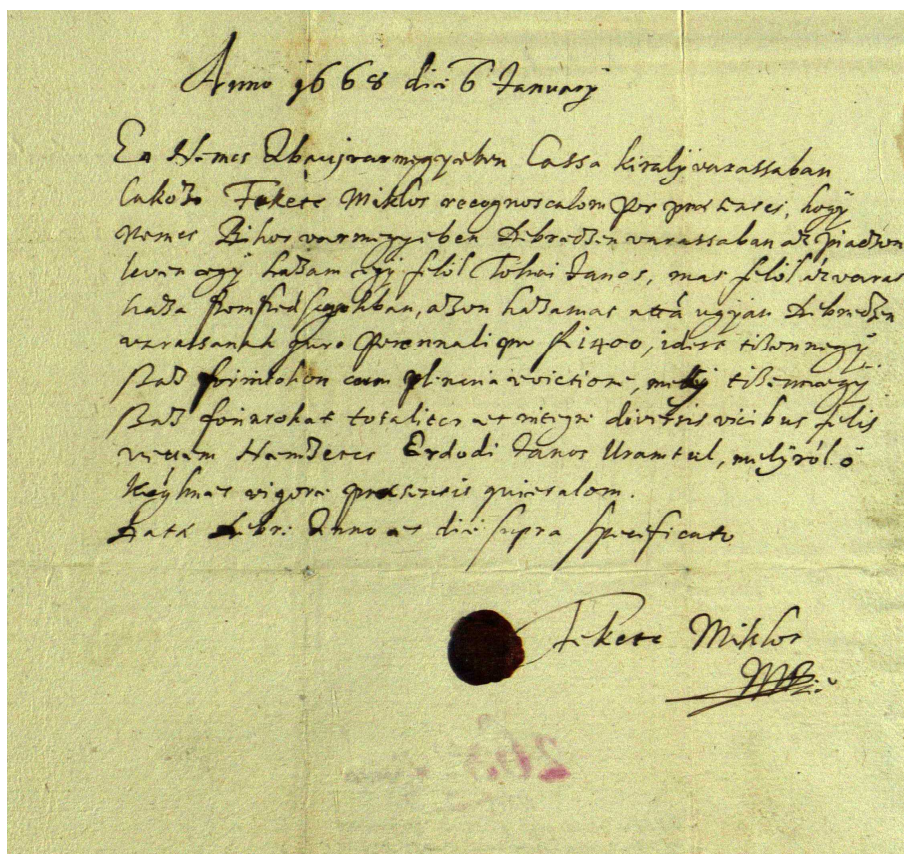
⁶⁶ MNL HBML IV.1011.a 10. k. 291.

⁶⁷ MNL HBML IV.1011.a 9. k.

⁶⁸ MNL HBML IV.1021.b 2. d. 262.

⁶⁹ MNL HBML XV.21. Muo 150.; MNL HBML IV.1011.a 10. k. 591. Rákóczi György beiktatja Debrecent az egész Keczei-ház birtokába 1640. augusztus 1-én.

kőház tulajdonosa, **Fekete Miklós** Kassára költözött, és eladta a házat. 1668. január 6-án meg is írták az adásvételi szerződést, és Erdődi János debreceni főbíró kifizette az 1400 forintban megalkudott vételárat a kőből épült házra.⁷⁰ Fekete Miklós egyébként szenátor volt, ősei pedig két nemzedéken át vezető szerepet vittek Debrecen város közéletében. Apja, Fekete István például főbíró volt.

Anno 1668 die 6 Ianuarij
Ea H-mes Debrecenmgyyaban Cassa kiralyi uzsallaban
Lakozo Fekete Miklos orocognoscabon pro pmo daret, hujj
H-mes Debrecenmgyyaban Debrecen uzsallaban ak pnaetion
levo agy hatam agy fult tohai Janos, mar fult uzsallaban
haza pmo fult fult haza, azon hatam az uzsallaban Debrecen
uzsallaban haza pmo fult fult haza, idest tilmagy
pnaetion con pnaetion uzsallaban, mely tilmagy
pnaetion totalecta ut magy daret uzsallaban fult
uzsallaban H-mes Erdodi Janos Urantul, melyrol o
hujj hat uzsallaban pnaetion pnaetion
Lakt H-mes Anno at die supra pnaetion

Fekete Miklos
ME

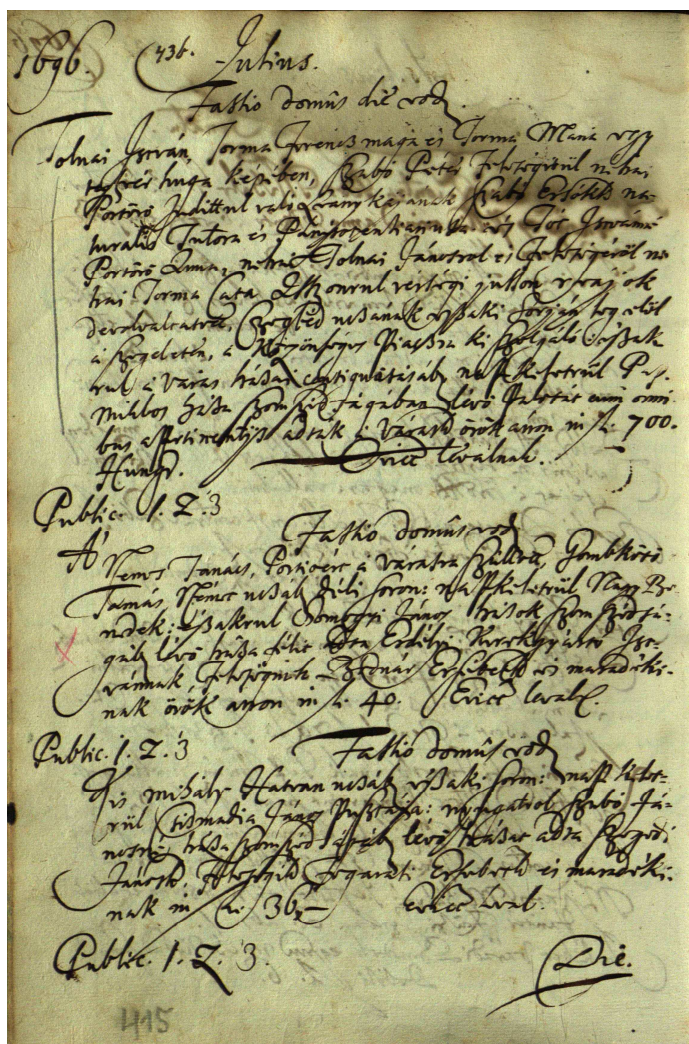
17. kép. A Fekete-ház adásvételi szerződése.⁷¹

Már csak egy ház választotta el a Cegléd (mai Kossuth) utcától a városháza épületeit, a **Tolnai-palota**, mely 4-5 ablakkal és néhány boltajtóval nyitott a Piac utcára. A palota elnevezést azért kapta, mert kitűnt magasságával és küllemével: az emeletes ház – a korabeli közönséges polgári háztól eltérően – gondosabban megmunkált, reneszánsz ablakkeretekkel ellátott épület volt. Megvásárlására akkor került sor, amikor a tulajdonosok mag nélkül meghaltak, és a két ágról való osztályos atyafiak eladták 1696. július 9-én. A szabad királyi város 700 forintot fizetett érte.⁷²

⁷⁰ MNL HBML IV.1021.b 2. d. 263. A Fekete-ház adásvételi szerződése.

⁷¹ Ld. az előző jegyzetet.

⁷² MNL HBML IV.1011.a 23. k. 436. Magisztrátusi bejegyzés a Tolnai-ház megvásárlásáról.

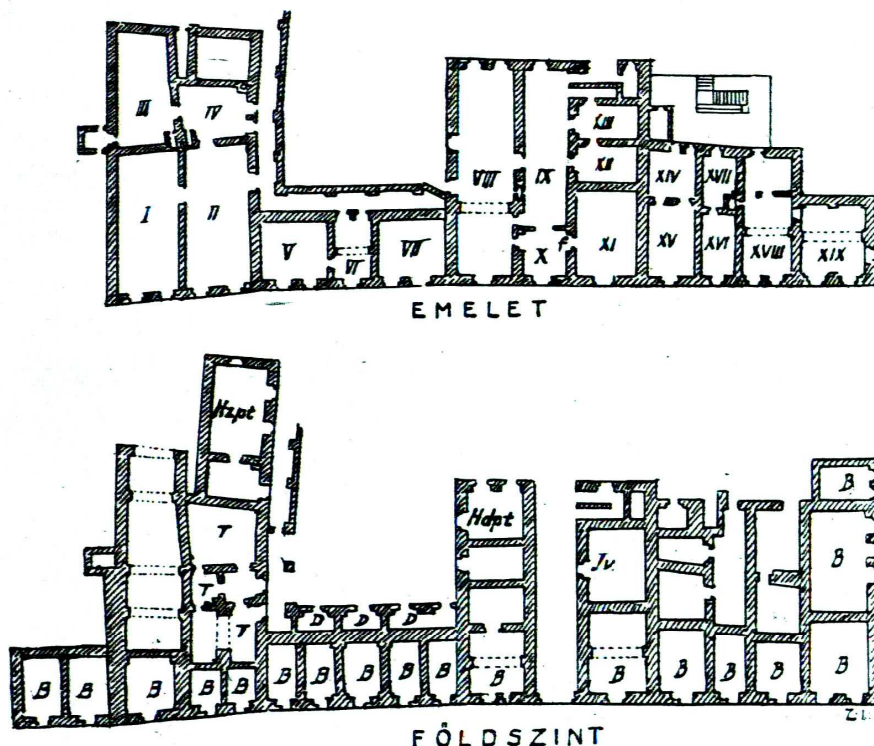
18. kép. Magisztrátusi jegyzőkönyvi bejegyzés a Tolnai-ház megvásárlásáról.⁷³

Az „ősi” városháza tehát 165 év leforgása alatt öt polgárház összeépítése által jött létre, s vált Debrecen város közigazgatási központjává.⁷⁴ A házak között nem volt belső alaprajzi kapcsolat, így csak az udvaron keresztül lehetett egyik részéből a másikba eljutni számos szűk és meredek lépcsőn. Az 1839-ben lebontott régi városháza alaprajza szerint, melyet Somogyi Károly mérnök készített, a főbejárat a volt Fekete-ház kapuzata volt, ahová kocsival is be lehetett hajtani.

⁷³ Ld. az előző jegyzetet.

⁷⁴ Szűcs István szerint a városháza 1560-ban épült. Tévedésének oka, hogy akkor még nem nyitották meg a Titkos Levéltárat, így nem olvashatta azokat az okleveleket, melyek a városháza épületeinek megszerzésére vonatkoztak.

Az épület földszintjén 18 haszonbérbe adott üzlet volt, a Cegléd utcán raktárak és műhelyek sorakoztak. Az udvarban állt a börtön és a „dutyi”, a hadipénztár és a házipénztár, valamint a két jégverem. A hivatal az emeleten működött: a kis tanácssterem a Tolnai-ház sarokszobájában, a főtanácssterem pedig a Tar-háznak a Piac utcára néző egyik legnagyobb szobájában.

AZ 1839-BEN ELBONTOTT RÉGI VÁROSHÁZA ALAPRAJZA.

Somogyi Károly mérnök egykori felvétele után.

Földszinten: B. = bolt. D. = dutyi. T. = tömlőc. Jv. = Jégverem. Hdpt. = hadipénztár. Hzpt. = házipénztár.

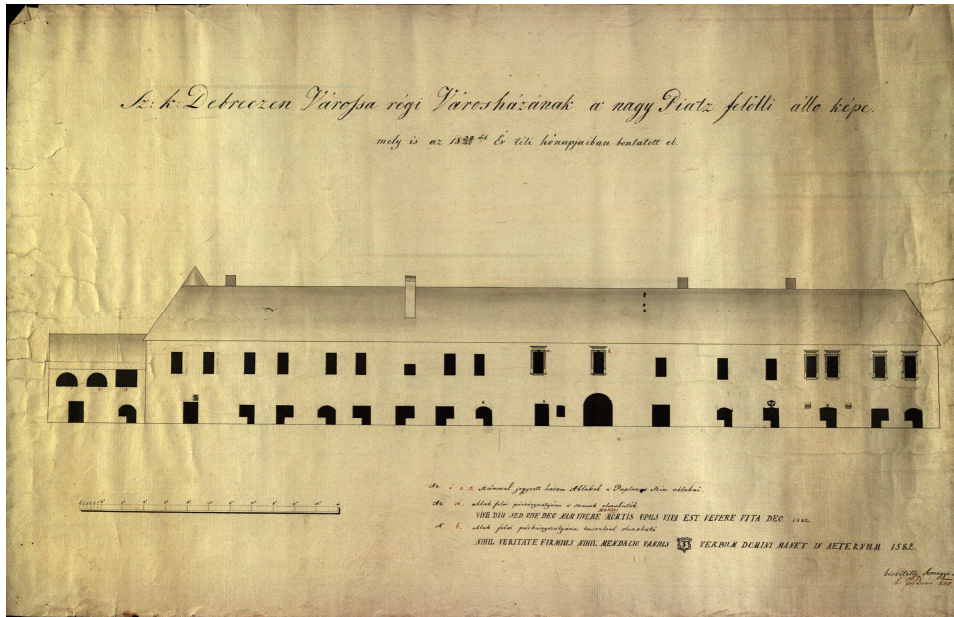
Emeleten, melynek az egykor Tolnai palotának nevezett déli része már az elbontás előtt összeomlott: I. = nagy tanácsház. II. = Városgazdák, utca kapitányok. III., VI., VIII. és XVII. = konyhák. V. = magánlevéltár. VII–XII. = a könyvnyomda helyiségei. XIV–XV. = tiszt-ügyész. XVI. = fűtő szobája. XVIII. = prokuratoria. XIX. = kis tanácsház. f. jegyű ajtó felett volt az 1582-ből való egyik feliratos szemöldök-kő.

19. kép. Az 1839-ben elbontott régi városháza alaprajza.⁷⁵

A mellette lévő teremben a városgazdák és az utca kapitányok tevékenykedtek. „Ezen városgazdai hivatal szobából nyíló, és a rajz szerint szeglet szobában – nagy tanácsházban – gyülekeztek fel délutánonként az utca kapitányok és tizedesek, kik görcsével lefordított vékony pálczáikkal mentek fel az úgynevezett parolára (napi parancs meghallgatására) mely felől őket a város bírja értesítette” – írta Szűcs István 1871-ben. „Az alacsonyabb épületben, a paplanosok színe

⁷⁵ Kalendárium 1932. 57.

volt, mely közvetlenül a városház mellett lévén...szabad átjárással vezetett fel a paplanos színpbe. Ezen átjárás szolgált a mostani Rózsza térre is (egészen más kinézésű közre) melyből letakarodó iszap, éppen a szabad bejárás alatt levő árkon vezetett le.”⁷⁶ A volt Tolnai-házban kapott helyet a közlevéltár (archivum), míg a Keceli-házban a magánlevéltár, a Fekete-ház 6 szobájában pedig a nyomda (tipografia).

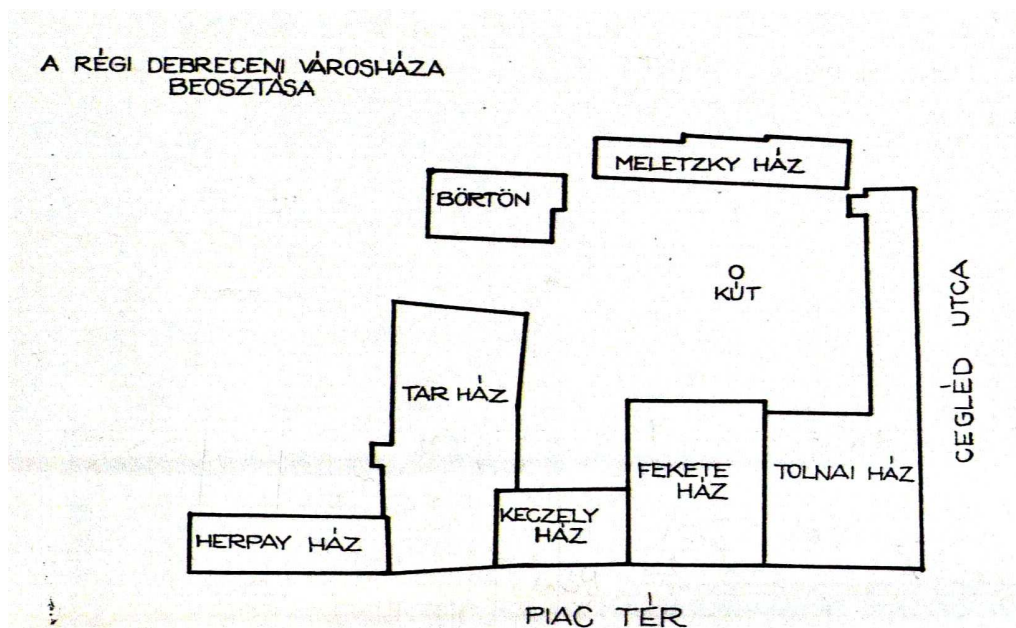

20. kép. Az 1839-ben elbontott régi városháza Somogyi Károly mérnök által készített alaprajza.⁷⁷

A régi városházáról készült rajz szerint az öt önálló lakóház egységét az összefüggő tetőzetnek köszönhette. Az összképet erősítette az azonos párkány- és gerincmagasság. A legigényesebb kiképzésű a Tar- és a Tolnai-ház homlokzata volt. A Tolnai-ház reneszánsz ablakkeretei mellett kitűnt kettős nyeregtetőjével is, melyet az egységes főhomlokzat érdekében építettek. A kétszintes Herpay-ház azonban mind magasságával, mind félköríves ablakaival rontotta az egységes hatást. A városháza kontúrájába beékelődve, a falsíkot megtörve aszimmetrikussá tette az egész épületet.

⁷⁶ Szűcs 1871. 531-533.

⁷⁷ MNL HBML Rajz 27.

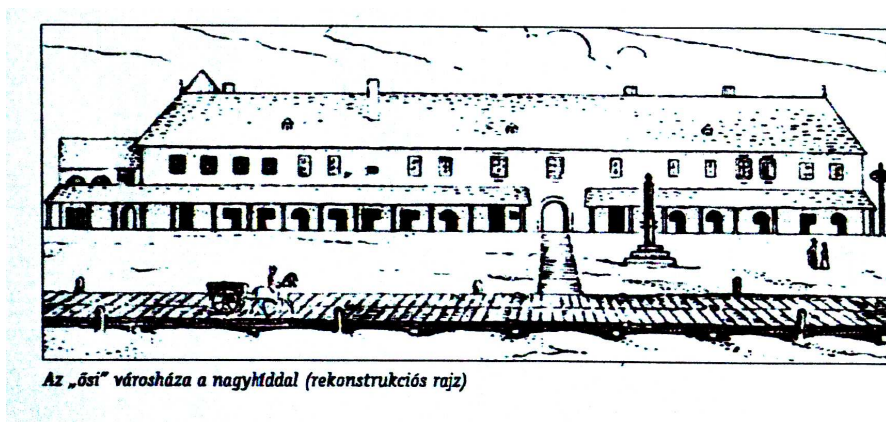
21. kép. A régi debreceni városháza beosztása.⁷⁸

A városháza épülete előtt vezetett a „nagy híd,” mely a Hatvan utcától a Fehérlő vendégfogadóig biztosította esős időben a süppedékessé vált piacon a szekérrel való közlekedést. Szélessége alig volt 3-3,5 bécsi öl, hosszúsága 360 öl, felszínét két sor hídlás deszka képezte. A Csapó utcáig karfái is voltak, a Nagytemplom előtti részen pedig a cölöpök is kiemelkedtek. Nyáron a hidat kapuval zárták el. Hogy mikor építették, azt pontosan nem tudjuk, de az 1629. évi magisztrátusi jegyzőkönyvben már olvashatunk róla.⁷⁹ A városháza déli szögleténél volt a nagy vámkerék, ami jelezte, hogy vámot kell fizetni, mégpedig az épület földszintjén, a Cegléd utcai oldalon lévő cédulaházban. A városháza előtt volt a kézi kaloda (pellengér vagy nyakvas) is, ahová a bűnösöket kötötték ki a többi polgár okulására. A földszinten lévő boltokat féleresztes zsindelytetők árnyékolták, melyeket tölgyfa oszlopok tartottak 1,5-2 öl távolságban, így a boltok előtt 8-9 láb szélességű átjáró vezetett.⁸⁰ A főbejáratnál északra eső részen árultak keddi napokon a fésűsök, a szűrszabók, a posztószabók, a szíjgyártók és a zsibárosok. A Herpay-ház emeletén tágas árulóhelyiség volt, a paplanosok szintje.

⁷⁸ N. Dávid 1983. 152.

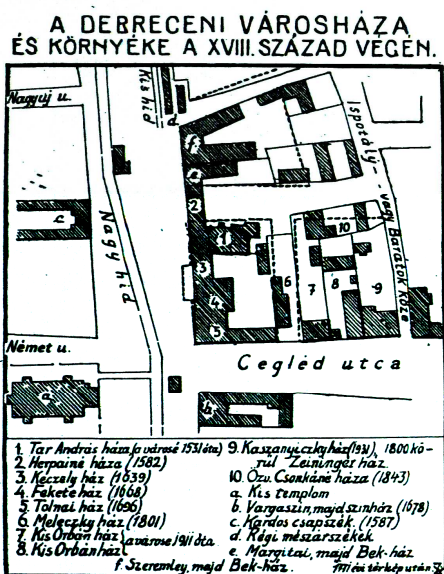
⁷⁹ MNL HBML IV.1021.a 9. k. 312/1.

⁸⁰ Szűcs 1871. 531.

22. kép. Az ősi városháza a nagybíddal.⁸¹

A 18. század végére a több mint 200 éve épült házak meglehetősen rossz állapotban voltak, a déli sarok emelete össze is omlott. Magánházaknak épültek, és üzleti tevékenységre is használták őket, s az évszázadok során több alkalommal estek a várostűz martalékává. Átépítésükre nem került sor, külsejükben és belsejükben nem sokat változtak, csak a nagyobb várostűzek után javígtatták, mint például 1640-ben, 1719-ben, vagy 1727-ben. Az 1802. évi tűzvész után azonban halaszthatatlannak tűnt egy új városháza építése, ennek ellenére még több mint 40 évet kellett várni, amíg birtokba vehették a városatyák az új épületet.

23. kép. A debreceni városháza és környéke a 18. század végén.⁸²

⁸¹ Zoltai Lajos rajza, Déri Múzeum gyűjteménye.

⁸² Kalendárium 1932. 54.

Lebontása is fokozatosan történt. Ugyan már 1780-tól foglalkoztatta a város lakosságát és az udvari kamarát egy új városháza építése, és bár már 1818-ban úgy vélték, hogy minden pillanatban összedőlhet, csak 1825-ben kezdték el az építkezést, mégpedig a börtön megépítésével.

A lebontott ódon városházából mára semmi sem maradt.⁸³ Somogyi Károly viszont lejegyezte azokat a kőbe vésett bölcsességeket, amelyek az elbontott városháza középső részének ablak- és ajtó szemöldökköveibe voltak vésve. A kegyes intelmek⁸⁴ jól jellemzik a protestánsok hitvallását, a bölcs mondások⁸⁵ fegyelmét és szigorúságát. A bárányos kőcímer, mely egykor a Tar András-féle ház egyik boltajtaja felett állt, most a Déri Múzeumban található.

A „domus senatoria” 300 évig adott otthont Debrecen főbírájának, szenátorainak, nótáriusainak és egyéb tisztségviselőknek. Itt esküdtek fel arra, hogy *„az igazat nem hamisítják, a hamisat nem igazítják”*, őrködtek a város jóléte, tisztasága felett, s Janus-arccal mindent megtettek, hogy elhárítsák a Debrecen mezőváros, majd szabad királyi város felett leselkedő veszélyeket.

⁸³ Kivéve egy 1560-as évszámot viselő Agnus Deit ábrázoló kőcímeren, egy ST monogramos kőpajzson, és egy 1560-ból való ajtószemöldökön kívül.

⁸⁴ „Élj soká, de élj Istennek. Mert a világnak élni balál műve. Istennek élni az igazi élet. 1582.”

„Isten a kevélyeknek ellenáll, az alázatosoknak megkegyelmez 1582.”

⁸⁵ „Az igazságnál semmi sem erősebb, a hazugságnál semmi sem hiábavalóbb. Az Úr szava örökké megmarad. 1582.”

Erzsébet Szendiné Orvos

„Domus senatoria” or City Leadership in Debrecen between 1361–1693

This study consists of two parts: the first part summarizes the development and operation of the city leadership in the period between the acquisition of the borough title (1361) and the free royal city status (1693). Based on the charters given to the city, it shows how Debrecen developed a high degree autonomy by the end of the 17th century. The second part presents the foundation of the ancient town hall, the „domus senatoria” consisting of several civic houses where the magistrate directed the city life with absolute power. Both parts of the study were written based on original archival data.

Források

MNL HBML	Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára.
IV.1011.a	Debrecen Város Tanácsának iratai. Tanácsülési és közgyűlési jegyzőkönyvek.
IV.1011.z	Debrecen Város Tanácsának iratai. Végrendeletek (Testamenta).
IV.1012.a	Debrecen Város Számvevőségének iratai. Debrecen város házipénztári iratai.
IV.1021.a	Debrecen Város Titkos Levéltára iratai. Diplomák
IV.1021.b	Debrecen Város Titkos Levéltára iratai. Debrecen város különböző tartalmú iratai.
XV.21.	A Hajdú-Bihar Megyei Levéltárban őrzött oklevelek gyűjteménye. Mohács előtti oklevelek (Meo); Mohács utáni oklevelek (Muo)
MNL HML	Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára.
V.101.a	Gyöngyös Város Tanácsának iratai. Jegyzőkönyvek.

Szakirodalom

Balogh 1973.	Balogh István: A címsek világa. Bp., 1973.
Balogh 1982.	Balogh István: Debrecen első jegyzőkönyvei, mint történeti források (1547–1552). In: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve IX. Szerk.: Gazdag István. Debrecen, 1982.
Kalendárium 1932.	Debreceni Képes Kalendárium az 1932-ik szökő esztendőre. Debrecen, 1932.
N. Dávid 1983.	N. Dávid Ildikó: Adatok a debreceni városháza XVIII-XIX. századi építéstörténetéhez. Debrecen, 1983.
Orosz 2011.	Orosz István: Debrecen útja a mezővárostól a szabad királyi városig. In: Debrecen város 650 éves. Vároštörténeti tanulmányok. Szerk.: Bárány Attila, Papp Klára, Szálkai Tamás. Debrecen, 2011..
Szabó 2001.	Szabó Jolán: Gyöngyös önkormányzata 1687–1848. Eger, 2001.
Szendrey 1984.	Szendrey István: Debrecen, a mezőváros. In: Debrecen története 1. Szerk.: Uő. Debrecen, 1984.
Szűcs 1871.	Szűcs István: Szabad királyi Debreczen város történelme. Debrecen, 1871.

Weisz 2011.

Weisz Boglárka: Debrecen kereskedelmi életének jogi háttere a középkorban. In: Debrecen város 650 éves. Várostitörténeti tanulmányok. Szerk.: Bárány Attila, Papp Klára, Szálkai Tamás. Debrecen, 2011.